

Danielle van Dijk

Maria Magdalena uit de verf

*Veertig schilderijen
met verborgen symboliek*

cichorei

Opgedragen aan mijn dochter: Iris Maria

Dijk, Danielle van

Maria Magdalena uit de verf ; veertig schilderijen met verborgen symboliek /
Danielle van Dijk – Amsterdam: Cichorei
ISBN 978 94 91748 50 9
NUR 720

Afbeelding omslag: 'Maria Magdalena' (ca. 1450), Rogier van der Weyden
(1399/1400–1464), Louvre Museum, Parijs.

Omslagontwerp, redactie, layout en zetwerk: Jaap Verheij

© Danielle van Dijk / Uitgeverij Cichorei, Van Beuningenplein 15-2, 1051 VS
Amsterdam, 2016

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door
middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

*No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or
any other means, without written permission from the publisher.*

Inhoud

- Voorwoord 9
- Inleiding 11
- 1 Twee bijzondere schilderijen 19
- Afb. 1 De Apocalyptische Madonna (ca. 1390), anonieme Westfaalse meester 19
 - Afb. 2 De Madonna van den Drogen Boom (ca. 1462–1465), Petrus Christus 24
- 2 Maria Magdalena en haar kenmerken 28
- Afb. 3 Maria Magdalena, glas-in-loodvenster, onderaardse crypte Chartres 28
 - Afb. 4 De mystieke kruisiging (1500), Botticelli 29
 - Afb. 5 Maria Magdalena, beeld op de kathedraal in Compostella 30
 - Afb. 6 Bewening (1515-1523), Gerard David 31
- 3 Leonardo da Vinci (1452–1519) 32
- Afb. 7 Madonna met de anjer (1478–1480) 32
 - Afb. 8 Het Laatste Avondmaal (1495–1498) 36
 - Afb. 9 De laatste opdracht (ca. 1518)? 39
- 4 Rafaël (1483-1520) 44
- Afb. 10 De kruisafname (1507) 44
 - Afb. 11 De Mond Kruisiging (1503–1504) 48
 - Afb. 12 Tekening in bruine inkt van drie Maria's (1505–1506) 50
 - Afb. 13 Christus valt op de weg naar Calvarie (1516–1517) 52
 - Afb. 14 The Bridgewater Madonna (1507) 57
 - Afb. 15 De Colonna Madonna (1507-1508) 58
 - Afb. 16 Het Dispuut over het Heilig Sacrament (1509–1510) 59
 - Afb. 17 De Sixtijnse Madonna (1513–1514) 62

- 5 **Michelangelo (1475–1564) 65**
 Afb. 18 Beeldengroep Pietà (ca. 1546–1555) 65
 Afb. 19 De schepping van Adam (ca. 1508–1512) 65
 Afb. 20 Het Laatste Oordeel (1535–1541) 67
 Afb. 21 De graflegging (1500–1501) 70
- 6 **Sandro Botticelli (1445–1510) 72**
 Afb. 22 Madonna met kind en zes heiligen (ca. 1470) 72
 Afb. 23 De geboorte van Venus (ca. 1484–1486) 73
 Afb. 24 Pentekening Paradiso, Canto XXVIII (ca. 1490–1496) 81
 Afb. 25 Pentekening Paradiso, Canto XXX (ca. 1490–1496) 82
- 7 **Ontdekkingen in Berlijn (Gemäldegalerie) 85**
 Afb. 26 De tronende Madonna (ca. 1525), Quinten Massys 85
 Afb. 26a Maria Magdalena (ca. 1525), Quinten Massys 89
 Afb. 27 De Duitse Madonna (ca. 1420), Meester van het Deichsler Altar 90
 Afb. 28 Westfaals altaarstuk met de Genadestoel (ca. 1250) 92
- 8 **Een bijzondere Genadestoel 97**
 Afb. 29 Processiebanier van Maria Magdalena (ca. 1395) 97
- 9 **Rogier van der Weyden (1399/1400–1464) 98**
 Afb. 30 Het Columba Drieluik (ca. 1455) 98
 Afb. 31 Maria Magdalena (ca. 1450), Braque Triptych 106
 Afb. 32 Maria met kind of 'Durán Madonna' (1440) 110
 Afb. 32a Maria Magdalena leest (ca. 1450) 112
 Afb. 33 De kruisafneming (1435) 113
- 10 **Hans Memling (ca. 1430–1494) 119**
 Afb. 34 Allegorie met een maagd (1479) 119
- 11 **Meester van de Mansi Magdalena (1480–1537) 123**
 Afb. 35 Salvator Mundi in een landschap (ca. 1510–1530) 123
 Afb. 36 De heilige Maria Magdalena (ca. 1525) 126
 Afb. 37 Maria Magdalena 129

12 Twee anonieme werken 132

Afb. 38 De Mantelmadonna (ca. 1430–1450) 132

Afb. 39 Jezus en de vrouw bij de tempel (1347), Corfu 136

13 Het Keltische christendom 140

Afb. 40 Jezus en Maria Magdalena, glas-in-loodraam,
Schotland 140

Slotwoord 144

Nawoord 147

Aantekeningen 148

Literatuur 155

*'Er is licht in een mens van licht
En hij/zij verlicht de hele wereld.'*

Thomas, logion 24

Motto

*'Drie vrouwen trokken altijd met de Heer op:
Maria, zijn moeder,
zijn zuster
en Maria Magdalena,
die zijn metgezellin wordt genoemd*

Filippus, logion 25

Voorwoord

Nadat ik in 2012 mijn boek over Maria Magdalena (zie de literatuurlijst) had geschreven, kreeg ik regelmatig vragen van mensen om schilderijen of beelden voor hen te duiden. Zij hadden dan ergens in Europa een afbeelding van Maria of van een madonna gezien en mailden me via mijn site vragen over welke Maria dit nu eigenlijk was en waaraan ze dat dan konden zien. Toen begon het plan om over dit thema een boek te schrijven in mij te rijpen.

Het is nu een soort 'gids' geworden, een gids om mee aan de slag te gaan en ook zelf te leren zien wat er aan verborgen symboliek op een schilderij te duiden is. Wellicht zal ik ook ergens een 'fout' gemaakt hebben, maar dat doet niet af aan de grote lijnen die ik heb ontdekt en die ik graag met de geïnteresseerde lezer wil delen.

De lezer kan natuurlijk ook eerst zelf de afbeeldingen bestuderen en daarna pas mijn tekst lezen. Als iemand iets interessants of nieuws ontdekt, houd ik me van harte aanbevolen!

Utrecht, 8 maart 2016

Inleiding

Het christendom van Jezus en Maria Magdalena

In 1945 worden bij Nag Hammadi, onder het woestijnzand van Egypte, oude geheime evangeliën en door de Kerk verboden gnostische teksten uit de eerste eeuwen na Christus gevonden. Dit is een ontzagwekkende en wereldschokkende vondst. Jaren later wordt het aan de wereld pas duidelijk dat er een ouder en meer oorspronkelijk christendom bestaan heeft, gebaseerd op de gnosis, een esoterische wijsheid die bij ingewijden bekend was over vrijwel de gehele wereld, van India tot Ierland.¹

Deze oorspronkelijk in het Grieks geschreven geschriften zijn vertaald en gebundeld en pas in 1994 in Nederland uitgebracht door Jacob Slavenburg onder de naam: *Nag Hammadi Geschriften*, verwijzend naar het plaatsje Nag Hammadi in Egypte, waar de teksten in stenen kruiken gevonden zijn onder het woestijnzand.

De evangeliën en teksten uit de *Nag Hammadi Geschriften* zijn bijna 2000 jaar oud. Zij onthullen geheimen uit de gnosis en ademen een sfeer van vrijheid, inzicht en liefde. 'Gnosis' betekent in het Grieks 'kennis van het hart'. Het gaat hierbij om een innerlijk weten. De teksten zijn uiterst subtiel van toonzetting. De evangeliën van Thomas, Filippus en Maria Magdalena behoren tegenwoordig tot de bekendste evangeliën uit deze geschriften.

Het gnostisch christendom zoals dat in de *Nag Hammadi Geschriften* te vinden is, benadrukt de weg van het hart, de weg naar het eigen innerlijk. Het vermogen tot liefhebben en het ontwikkelen van zelfkennis worden gezien als de hoogste eigenschappen van de mens. Daarin is hij of zij van goddelijke oorsprong. Man en vrouw zijn in dit oorspronkelijke christendom gelijkwaardig. Ook vrouwen mochten bisschop worden en het Woord van Jezus verkondigen. Dit is het christendom van Jezus en Maria Magdalena, kortweg aangeduid met 'Jezus-Maria'.²

In dit boek noem ik dit christendom '*het andere christendom*', '*het esoterisch christendom*' of '*het graalchristendom*' om het verschil aan te duiden met het christendom dat gebaseerd is op de leer van de apostelen Petrus en Paulus. Voor meer achtergronden verwijs ik graag naar mijn boek over Maria Magdalena, waarvan in 2014 een tweede druk en een Engelse vertaling verscheen.

Wie wisten van dit 'andere christendom'?

Voor ik de schilderijen ga bespreken, wil ik eerst aandacht besteden aan de vraag wie van dit andere christendom wisten. Wie wisten dat Maria Magdalena de 'apostel der apostelen' was? (zie afb. A).

Elke gelovige christen wist natuurlijk uit de bekende evangeliën van Mattheüs, Marcus, Lucas en Johannes dat Maria Magdalena de vrouw was die Jezus' hoofd en voeten had gezalfd met kostbare nardusolie. Ook was algemeen bekend dat de opgestane Jezus Christus als eerste aan haar verscheen. Wie echter kenden het allereerste christendom in zijn meest pure vorm, dat van Jezus en Maria Magdalena? Wie wisten dat zij een paar vormden, zowel op aards als op hemels vlak? Wie kenden de traditie van het Heilig Huwelijk (de Hieros Gamos)?³

Dat waren de grote koningen uit Frankrijk, zoals Clovis I (466–511), René d'Anjou (1409–1480) en François I (1494–1547). Voorts belangrijke vrouwen, zoals Eleonora van Aquitanië (ca. 1122–1204), die hertogin van Anjou was en bovendien koningin van Frankrijk en later koningin van Engeland. En Anna van Bretagne (1477–1514), die hertogin van Bretagne was en aartshertogin van Oostenrijk en later zelfs negen jaar koningin van Frankrijk.⁴ Ook rijke en voorname families, zoals de' Medici uit Italië kenden dit andere christendom.

Dat waren de leden van bepaalde religieuze groeperingen en genootschappen, die probeerden de oude esoterische geheimen – ook van de Egyptische Oudheid – te bewaren voor de mensheid. Ik noem hier alleen de katharen en de tempeliers.⁵

Dat zowel de katharen als de tempeliers door de rooms-katholieke kerk bewust van de aardbodem zijn weggevaagd, geeft in dit verband natuurlijk direct te denken. Ik zal niet verder ingaan op deze thematiek, want dat is niet de opzet van dit boek. Er is veel literatuur over verschenen en daar wil ik graag naar verwijzen.

Tot slot noem ik de grote kunstenaars, de herauten van de Renaissance: Leonardo da Vinci, Rafaël, Michelangelo en Botticelli. Deze grote schilders die de Renaissance in Europa inluiden, verbleven in de huizen van de voornaamste en machtigste families in Florence, zoals de' Medici.⁶ De' Medici, met hun vrijzinnige ideeën en hun verering voor het vrouwelijke en de liefde, traden op als hun beschermers en gaven hun belangrijke opdrachten. Ook van de hertog van Milaan en later ook van verschillende pausen kregen deze grote kunstenaars opdrachten. De 'kunst' bij de opdrachten van de Kerk was om zowel aan de opdracht van de kerkelijke heersers te voldoen als om de eigen overtuigingen niet te verloochenen.

Afb. A Maria Magdalena instrueert de apostelen (twaalfde eeuw), Albani Psalter; St. Albanus Kathedrale, Hildesheim, Duitsland.

Verborgen symboliek

Uitkomst bood de symboliek. Het recept was: gebruik op bescheiden wijze en zo onopvallend en natuurlijk mogelijk bepaalde symbolen in je schilderijen en wel zo, dat een 'ingewijde' de symboliek herkent, maar de gewone kunstwaarnemer deze niet kan duiden. Soms lukte dat niet helemaal en moesten er van de opdrachtgever dingen aan een schilderij worden veranderd of moesten er dingen worden weggelaten of toegevoegd.

Bij het schilderij van Leonardo da Vinci 'Madonna in de grot' (zie afb. B en C) moest er bijvoorbeeld in de tweede, latere versie een aureoolring rond het hoofd van de madonna geschilderd worden en ook rond het hoofd van het kind. De madonna mocht toen niet meer in het zwart

*Afb. B Madonna in de grot (1483–86), Leonardo da Vinci (1452–1519),
Louvre Museum, Parijs.*

*Afb. C. Madonna in de grot (1493–95), Leonardo da Vinci (1452–1519),
National Gallery, Londen.*

gekleed zijn, maar moest een blauw gewaad dragen. Er moest bovendien een staf komen bij het kind aan de rechterkant van de madonna, zodat de kijker zou denken: 'Hé, Johannes de Doper als klein kind; dan is het andere kind dus Jezus.' Johannes en Jezus scheelden immers een half jaar; dat was bij iedereen bekend. Niemand zou zo vermoeden dat het hier om een andere madonna en een ander kind zou kunnen gaan. En wat te denken van de tweede vrouw op dit schilderij, die in de eerste versie in de kleuren rood en groen geschilderd is en naar het kind rechts van de zwarte madonna wijst? Zij kreeg in de latere versie bruine, gedekte kleuren en duidelijke vleugels alsof zij een engel was en geen aardse vrouw. Zij wijst ook niet meer naar het kind. Wie is deze tweede, heel jonge vrouw?

Vernietigd of verloren gegaan

Helaas zijn er erg veel schilderijen en beelden in de loop der tijd vernietigd. Te denken valt aan de vernietiging van meerdere werken van de Italiaanse schilder Botticelli (1445–1510) door dwang van de fanatieke dominicaan en ketterjager Savonarola (1452–1498) of aan de door Europa razende 'Beeldenstorm'. Tijdens deze Beeldenstorm, waarbij enorm veel religieuze beelden en schilderijen vernietigd werden in heel Europa (1522–1566), is uiteraard ook veel kennis over dit andere, oorspronkelijke christendom verloren gegaan.

Gelukkig zijn bepaalde werken goed verstoep gebleven (zie bijvoorbeeld afb. 1) of naar 'vrije' gebieden gesmokkeld, zoals naar Schotland (zie afb. 9) en later waarschijnlijk zelfs naar de Verenigde Staten (zie afb. 35). Rijke en machtige personen, zoals de Medici, Napoleon of enkele grootindustriëlen hadden vaak kunstwerken in hun bezit die niet vernietigd zijn en die duidelijk verwijzen naar de liefde tussen Jezus en Maria Magdalena.

Dat ook de Vlaamse Primitieven uit de vijftiende eeuw/ begin zestiende eeuw, zoals Jan van Eyck, Rogier van der Weyden, Hans Memling, Quinten Massys, Gerard David en Petrus Christus van dit andere christendom wisten, wordt vanzelf in dit boek duidelijk.

Veertig schilderijen

In dit boek beschrijf ik veertig kunstwerken van grote meesters uit de veertiende tot het begin van de zestiende eeuw. Dat is de tijd dat het 'andere christendom' nog gekend en afgebeeld wordt, zij het dan in verborgen beelden of symboliek. Door de snelle opkomst van het protestan-